

**ХОСЕ ОРТЕГА-І-ГАСЕТ ПРО РОЛЬ І МІСЦЕ НАУКИ
В СУЧАСНІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

Іспанський мислитель Хосе Ортега-і-Гасет, який здійснив великий вплив на розвиток європейської філософії ХХ століття, не лише залишається актуальним упродовж останніх ста років, а й продовжує розкриватися з нових сторін. Сьогодні, коли наука дедалі частіше пов'язується з глобальними викликами та проблемами, важливими стають його уявлення щодо моральних імперативів науки, які б задавали вектор її розвитку, однаково спрямований з вектором культури. Це стосується також і людини, ставлення якої до науки визначається її повсякденною соціальною діяльністю. Філософ був переконаний, що важливим, є поширення гуманістичного розуміння суті науки і техніки серед якомога більшої кількості людей – не тільки серед учених, які зобов'язані брати на себе відповідальність за наслідки своєї діяльності відповідно до норм наукового етосу, а й серед простих людей, котрі, з одного боку, прагнуть підвищення рівня життя, тоді як, з іншого боку, різко негативно ставляться до забруднення природного середовища та інших загроз, які пов'язуються зі стрімким поширенням, експансією науково-технічного поступу. *Ключові слова:* наука, культура, освіта, техніка, гуманізація, дегуманізація, цивілізація.

Ще наприкінці ХІХ століття людство відносило до поняття «культура» весь комплекс науково-технічних і гуманітарних досягнень, які б, на їхню думку, дозволили особистості вести достойне життя в суспільстві. Однак за досить короткий проміжок часу стало зрозуміло, що успіхи науково-технічного поступу далеко не завжди призводять до культурного процвітання та духовного зростання суспільства. Породжена людською свідомістю технічна цивілізація виявилася далекою від культурного ідеалу, проголошеного кращими представниками гуманістичної думки.

Новий час, як епоха утвердження європейської наукової свідомості з амбіційною настановою на передбачення, прогнозування розвитку різних сторін духовного життя суспільства, позиціонується у численних філософсько-культурологічних працях іспанського мислителя Х.Ортеги-і-Гасета як час, який спричинив відчуження людини від її сутності, що неминуче призвело до кризи сучасної цивілізації та європейського суспільства зокрема.

У ситуації кризи пошуки шляхів виходу з неї завжди передбачають усвідомлення її витоків. Одним із таких чинників, які зумовлюють культурну кризу (на будь-якому етапі її розвитку) є впровадження глобальної ідеї, що заходить у суперечність із засадами цієї культури. Через це відбувається розщеплення свідомості людини і як наслідок, вона починає плутатись у тому, в чому ще донедавна була впевнена. Суть означеної кризи Ортега-і-Гасет досить влучно визначає через феномен «життєвої дезорієнтації», коли людина не знає «за яким часом живе», коли звичні життєві орієнтири втрачають свою природність і очевидність, коли система цінностей раптово втрачає свою імперативність, а те, що повинно було її замінити, не досягло ще необхідної стійкості та переконливості. Ці ознаки характерні для всіх країн, однак значної *актуальності* ця проблема набуває в Україні, яка переживає перехідний період, де особливо відчутні наслідки кризи, що сприймаються не інакше, як ознаки дегуманізації культури, науки і заснованого на її досягненнях науково-технічного, цивілізаційного поступу.

Характеризуючи життєдіяльність суспільства, людина дедалі частіше звертається до терміну «дегуманізація», застосовуючи його до науки, оскільки вважає, що наука, виконуючи свою гуманістичну місію, дегуманізувала те, на що була спрямована: систему цінностей, систему освіти і культури.

У творчості Ортеги-і-Гасета сучасні досягнення науки і техніки осмислюються, в першу чергу, не як чинник культурного розвитку, а як одна з основних причин деградації людської особистості, омасовлення суспільства. У своєму вченні про культуру він намагався визначити, яким повинно бути ставлення людини до благ цивілізації та в яких прошарках свідомості людини кореняться світоглядні основи людського життя.

Успіх європейців у сфері природничих, експериментальних, технічних наук призвів до розростання благонадійності в масах, які зуміли швидко пристосуватися до створених наукою благ цивілізації. Максимально привабливим для людини стало міське безтурботне, забезпечене життя,

комфортність якого в більшості пов'язана з технічними і технологічними здобутками, розвиток яких призвів, як вважалося, до омріяного звільнення людини від принизливої залежності від природи.

Разом з тим, очевидним стало й те, що наука, яка була й залишається одним із найістотніших досягнень цивілізації, з усіма своїми успіхами та їх практичними наслідками перетворилася на значну загрозу для існування. Поширення набули дедалі більша недовіра до науки та розуміння того, що традиційний тип раціональності в науці вже цілком вичерпав себе і став загрозою для людини. Тобто наука значною мірою спричинилася до дегуманізованого розвитку сучасної цивілізації, тому криза традиційної наукової раціональності стала ознакою зумовленої нею дегуманізації культури, важливими елементами якої давно вже стали наука і техніка.

Загалом, у творчості Ортеги важливе місце посідає проблема кризи сучасної йому європейської цивілізації в яку втягнуті всі сфери життєдіяльності людини. Та особливу увагу він приділяє опису нових тенденцій, що намітилися в європейській науці та мистецтві ХХ століття, котрі, на його думку, найбільш чутливі до будь-яких змін. І якщо загальному аналізу філософії (зарубіжні послідовники та дослідники – Х. Арангурен, Х. Гаоса, П. Гарагорі, М. Гарсія Моренте, М. Гранеля, Р. Джаханбеглу, Х. Ескамес Санчес, П. Лаина Ентральго, Д. Маріаса, Ф. Міро Кесада, А. Саласар, А. Хюбшер; українські дослідники – Н. Аверкіна, І. Бичко, Н. Доній, В. Духович, В. Табачковський та ін.) та соціально-політичних поглядів Ортеги (Н. Бондаренко, І. Гайденко, Н. Дмитрієва, К. Долгов, Ю. Давидов, А. Зикова, А. Кутлунін, А. Портнов, Т. Сидорова, І. Тертерян) присвячено чимало досліджень, то уявлення мислителя стосовно ролі та місця науки в сучасній цивілізації чомусь не отримали належного вивчення й осмислення.

З огляду на це, *мета нашого дослідження* полягає у з'ясуванні, визначеного Хосе Ортегою-і-Гасетом місця та ролі науки в системі людської життєдіяльності в умовах сучасної науково-технічної цивілізації, її практичної, культурної та світоглядної значущості, що має першорядне значення для осмислення перспектив сучасної культури з усіма притаманними їй суперечностями й ускладненнями, які драматично виявилися наприкінці ХХ століття.

Не применшуючи значення наукових досягнень, Ортега був переконаний, що наука не може претендувати на роль цінності людського буття через те, що реальне життя пізнається нею крізь призму духу (гуманітарні науки) та природи (природничі науки) – сфер знання, які не сполучаються між собою, не є сумірними. Постійно дискутуючи між собою, науки встановлюють множину відношень, які визначають конкретну річ, і цей процес, як зазначав Ортега, може тривати нескінченно. В цьому він добачає вічну трагедію науки: «працювати на результат, який ніколи не буде досягнутий» [3, с. 71]. В одній зі своїх статей Ортега порівнює наші знання про світ з лабораторною шафою, де кожна шухлядка, символізуючи якусь науку, наповнюється відповідними уламками з величезної каменоломні, на ім'я Природа, внаслідок чого ми отримуємо лише «щєбінь життя», зібраний за принципом подібності, який не має нічого спільного з віковичною природою, котру людина умертвила, щоб стати повноправним господарем [див: 7, с. 85].

Сам іспанський філософ пропонує шукати основи світогляду в тих прошарках людської свідомості, що наближені до буденності, які містять ідеї, близькі за своєю природою до «життєвого розуму» (присутні в людській свідомості до початку наукового осмислення). Оскільки наука, як рух до істини – це процес, який не може бути завершений у «цьому житті». Час, коли цивілізована частина людства беззаперечно вірила в науку, сподіваючись за її допомоги розв'язати основні свої проблеми, залишився в минулому. Разом із тим, так звані науки про дух, науки про мораль, науки про культуру так і не змогли викликати в європейської людини тієї віри, яку викликали в неї у свій час природничі науки [див: 8, с. 90].

З огляду на це, мислитель спробував інакше дослідити проблему авторитету науки, зробивши акцент не на очікуваннях і результатах, якими науковці найбільше пишуться, а на ідеях та істинах, якими наука скеровується, намагаючись претендувати на панівний світогляд. У зв'язку з цим, Ортега розрізняє істини науки та істини культури. Перші існують об'єктивно, самостійно відносно людини, тоді як другі наповнюються смислом, лише будучи частиною людської життєдіяльності. Наукові ідеї та знання орієнтують людину в світі, де діють природні закони, і з цим важко сперечатись. Однак ідеї культури, як зазначає Ортега, покликані допомогти людині в її внутрішній орієнтації. Адже «справжнє» життя людини можливе лише за умови, що вона створює ідеальний образ свого життя, чітко усвідомлюючи, навіщо воно повинно бути прожите.

Культура, на думку філософа, будучи невід'ємною частиною людського життя, кожен хвилину повинна володіти цілісною ідеєю світу та людини, чого досі не змогла дати наука. Принципову відмінність культури від науки, він вбачає в тому, що культура, як інтерпретація життя, що відбувається «тут і зараз», не може чекати. А тому в кожному історичний період, незалежно від рівня розвитку науки, існує культура, в якій важливим є не ступінь її достовірності, а те, наскільки вона слугує внутрішній орієнтації людини.

Висунувши думку, що життя повинно бути культурним, а культура життєвою, Ортега закликає своїх сучасників і кожне наступне покоління до вироблення нових норм культури, які б цілком відповідали їх світовідчуттям. Не визначивши об'єктивних підстав розвитку культури, Ортега надає перевагу єдиному критерію – життєвій користі, як способу пристосування до існуючих обставин.

Разом з тим, наука, яку останні десятиліття часто критикують та обвинувачують у втраті зв'язку з реальністю, намагаючись прилаштуватися до суспільного та культурного розвитку, орієнтуючись на критерій життєвої користі, ризикує перетворитись із галузі продукування знання та істин на галузь викладання, тлумачення й практичного застосування наукових знань. Така небезпека була передбачена й описана Ортегою в його праці «Місія університету», в якій розмірковуючи про призначення університету (як освітнього інституту), мислитель підіймає значно важливішу проблему – співвідношення, освіти, науки та культури. Вже з перших рядків автор звертає увагу читачів на нездоровий духовний стан суспільства, що зумовлений пануванням «вульгарності», якою пронизана діяльність держави, життя сім'ї та вчинки окремих людей.

З осмисленням культурної кризи, що набула поширення в більшості країн Європи, на думку Ортеги, оголилася проблема реформи освіти, оскільки ціннісно-сміслові зміни в культурі прямо чи опосередковано впливають на освіту, змінюючи її пріоритети. І навпаки, зміни змісту, цілей та завдань освіти не можуть не знайти відгуку в загальнокультурному розвитку, де культура виконує моделюючу, комунікативну та стабілізуючу функції в суспільстві. Та реформа освіти, за переконаннями іспанця, немислима без реформ усїєї держави, здійснити які вже значно складніше. При цьому автор дуже влучно застерігає, що однією з хвороб теперішнього часу є поява нових людей, які, використовуючи переваги технічного прогресу та соціальної організації, вступають у життя занадто впевненими. Така безмірна впевненість далеко не завжди є супутником позитивних перемін і прогресу. Впевненість, яка сприяла людині в реалізації численних її ідей та фантазій, впевненість, через яку людство опинилося на межі самознищення.

Однією з прихованих небезпек розвитку європейської культури, на якій наголошував Ортега в свій час, є легковажність людини, яка впродовж останніх десятиліть, а то й століття, пов'язує свої очікування від прогресу виключно з кількісним зростанням речей та ідей. Із розвитком, зазначає мислитель, людство втратило можливість сприймати світ як скарбницю чудес, як світову гармонію в цілому, оскільки воно підходить до розгляду будь-якої проблеми з уже наперед деформованим сприйняттям.

Натомість справжній прогрес, на його думку, «полягає в усе більш загостреному сприйнятті нами десятка кардинальних таємниць, які пульсують як вічні серця в потаємних глибинах історії. Кожна епоха, виходячи на історичну авансцену, приносить із собою особливу сприйнятливність лише до певних великих проблем, ігноруючи при цьому всі інші або ж ставлячись до них у крайній недбалості» [7, с. 84-85]. Щоправда, автор у цих рядках веде мову про прогрес у мистецтві, однак таке його розуміння є цілком виправданим для будь-якої сфери культури, оскільки мистецтво як і культура в цілому – світ, який приходить, розгортається та існує лише в людині та через людину. Культура, яка не є сумою відомих і сприйраних речей, строго вишикуваних ідей, а є світом духу, сферою можливостей, оцінок, ідеальних прагнень. Це простір, у якому відбувається гра людських і природних сил [див: 9, с. 6-7].

Катастрофічний характер ситуації в Європі наприкінці ХХ століття, що мало чим відрізняється від сьогодення, Ортега пов'язує з особливістю культури, яка дедалі більше демонструє зацікавленість у науці та техніці, успіхи та досягнення яких усе більше набувають неконтрольованого поширення та масовості.

Щодо техніки, то сьогодні, в умовах панування масового мистецтва та масових комунікацій вона втратила своє первозданне призначення, оскільки перестала асоціюватися лише з виготовленням матеріальних об'єктів та все більше почала пов'язуватися з обробкою та стереотипізацією

людського розуму. Втративши здатність до раціонального усвідомлення дійсності, більшість людей, на думку Ортеги, непомітно для себе, перетворилася на «масу», подібну до первісного стану дикунів. Понад те, такі метаморфози не минули і сферу науки, яка, виконуючи запити «маси», звела роль науковця до звичайної посередності, створюючи тим самим усереднений світ.

Сучасна людина науки, за Ортегою, виявилася «прототипом масової людини. І не епізодично, не в силу якої-небудь виключно особистісної неповноцінності, а тому, що сама наука – джерело цивілізації – закономірно перетворює її на масову людину, на варвара, на сучасного дикуна» [4, с. 85]. Підкорення культури «людиною-маси», як вважає Ортега, буде мати найсумніші наслідки. Оскільки така людина не визнає авторитетів; вона інертна та вульгарна; нездатна до дискусії, а відповідно – і до суспільного існування; вона володіє вузьким обмеженим мисленням, а тому безпорадна перед подальшим розвитком техніки; вона позбавлена моралі, оскільки їй невідомі життєві принципи обов'язку.

«Масам» Ортега протиставляє «Еліту» визначаючи її, як прошарок людей, які в різні епохи зберігали за собою здатність вийти за межі буденності, які створювали світ повсякденності ціною наукових і людських зусиль. Кожне нове відкриття у сфері чистих ідей просувало вперед віру в безмежні можливості людського розуму. Однак в умовах науково-технічного прогресу та пануючої в Європі політики лібералізму, «масам» вдалося не лише узурпувати право на політичні судження а й звузати сферу самореалізації «еліти», створюючи значні перешкоди для розвитку та впровадження творчих задумів і прогресивних ідей [див.: 1, с. 5].

Характеризуючи ХХ століття, Ортега-і-Гасет називає його «століттям самовдоволених недоростків», у якому торжествує «варварство спеціалізму», через що європейська історія вперше виявилася відданою на відкуп ординарності» [5, с. 107]. Внаслідок розростання спеціалізації та професіоналізму, які пов'язуються лише з вузькою та обмеженою сферою життя, європейська людина вже досить рідко мислиться як гармонійна єдність, а все більше сприймається як така, що «розбита на осколки». З огляду на цей сумний факт і у сфері науки «безпосереднім результатом вузької та нічим не поповнюваної спеціалізації стало те, що сьогодні, коли «людям науки» немає ліку, людей «посвячених» набагато менше» [2, с. 1]. Люди науки дедалі більше поглинаються спеціалізацією, звужуючи при цьому поле своєї діяльності, втрачаючи зв'язок із цілісною наукою, цілісним тлумаченням і розумінням світу (що лише й гідне називатися наукою). Причину такого регресу Ортега вбачає в утопічному зближенні сучасної науки з професіями, що зрештою призводить до її страждання, оскільки «наука, – як зазначає мислитель, – це одна із самих піднесених речей, які людина створює. Вона настільки піднесена й тонка, що просто не дає наблизитися до себе усередненій людині. Вона очікує на обраних» [6, с. 47].

Як наслідок, в умовах масового індустріального суспільства наука, слідує за культурою, почала залишати стіни вищих навчальних закладів, які спрямували свої зусилля на формування середньої людини – «нового типу науковця», який не обов'язково повинен відчувати необхідність у наукових дослідженнях. І тут криється основна небезпека, на яку вказує Ортега, оскільки такого спеціаліста не можна вважати досвідченим, але й разом з тим він не є неуком. «Доводиться його визнавати досвідченим неуком, і це означає, що цей пан до будь-якої справи, в якій він нічого не розуміє, підійде не як неук, але з зухвалою самовпевненістю людини, яка знає собі ціну» [5, с. 108-109]. Тож культура, що твориться такими «професіоналами», чие розумове та духовне життя обмежене сферою їх професійних знань або професійної діяльності, нагадує лише фантом культури, позбавлений будь-якого ціннісно-сміслового наповнення.

Будучи занепокоєним таким станом речей, іспанський філософ доходить висновку, який набув актуальності та розуміння в наукових колах лише через півстоліття. Чітко усвідомлюючи значення науки в духовному та культурному зростанні суспільства, Ортега зауважив що «слід гуманізувати науковця, який застосував у минулому столітті бунт, однак при цьому ганебно перевернув символ віри повстання, яке з тих пір є великою банальністю, великим обманом епохи. Необхідно, щоб людина науки перестала бути тим, ким вона, на жаль, досить часто сьогодні є: варваром, який чудово знає лише один предмет» [6, с. 58]. Зрештою, така його настанова на гуманізацію в

подальшому вийшла за межі науки та поширилася на всі сфери людської діяльності, які мають культуротворчий характер.

Слідом за не менш яскравими представниками філософської думки XIX-XX століття, які передікали поневолення людини нею же створеною технікою, Х.Ортега-і-Гасет у зростанні попиту на технологічні винаходи вбачав значну загрозу. «Якщо не вдасться знайти простий спосіб, як взяти під контроль це нестримне розростання, – зазначав він, – то людство буде задушене ним. ... І якщо наука впорядкувала життя, то зараз слід впорядкувати саму науку, організувати її – оскільки її неможливо регулювати – дати їй шанс вилікуватися. Для цього потрібно наповнити її життям, тобто надати їй форму, сумісну з людським життям, яке її породило і заради якого вона була створена. У протилежному випадку – не слід покладатися на безпідставний оптимізм – наука зникне; людина перестане цікавитися нею» [6, с. 59]. Наука, як складник культури, у жодному разі не повинна втрачати зв'язок із життям, та при цьому й не повинна у ньому розчинитися, щоб не перетворитися на «споживацьку науку» (покликану лише задовольняти потреби людські).

Висновок. У цілому, важливість змін у подальшому розвитку цивілізації, які б не несли в собі загрози, не менш активно сьогодні обговорюється та осмислюється в наукових та філософських колах, аніж це було за часів Х. Ортега-і-Гасета. Однак його оцінки і застереження анітрохи не втратили своєї актуальності. В ситуації, в якій опинилося людство та яку Ортега досить влучно охарактеризував як «вертикальне вторгнення варварства», виникає потреба в новому визначенні ролі та місця науки в сучасній науково-технічній цивілізації, нового розуміння її смислу та призначення, оскільки головні небезпеки сьогодення навряд чи можуть бути подолані без зосередження та напруження всіх інтелектуальних і духовних сил людства.

Література

1. Буклов Д. А. Культурологическое учение Ортега-и-Гассета: автореф. дис. на соиск. учен. степ. к.филос.н.: Спец. 24.00.01 / Буклов Д. А.; [Рост. гос. ун-т]. – Ростов н/Д: 2002. – 30 с.
2. Никулов А. В чем опасность «варварства специализма» [Электронный ресурс] / А. Никулов. – Режим доступа: <http://www.apocalypticism.ru/Galileo-and-Quants.htm>
3. Ортега-и-Гассет Х. Адам в раю / Х. Ортега-и-Гассет; [пер. В. В. Симонова] // Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. – М.: Искусство, 1991. – 558 с.
4. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства / Х. Ортега-и-Гассет; [пер. В. В. Симонова] // Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. – М.: Искусство, 1991. – 558 с.
5. Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / Х. Ортега-и-Гассет; [пер. с исп., сост., предислов., и общ. ред. А. М. Руткевич]. – М.: Из-во «Весь мир», 1997. – 704 с.
6. Ортега-и-Гассет Х. Миссия университета / Х. Ортега-и-Гассет; [пер. с исп. М. Н. Голубевой, ред. перевода А. М. Корбут, под общ. ред. М. А. Гусаковского]. – Мн.: БГУ, 2005. – 104 с.
7. Ортега-и-Гассет Х. Три картины мира / Х. Ортега-и-Гассет; [пер. В. В. Симонова] // Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. – М.: Искусство, 1991. – 558 с.
8. Портнов А. Н. Хосе Ортега-и-Гассет: От философии жизни к философии истории / А. Н. Портнов // Вестник гуманитарного факультета ИГХТУ. – 2007. – Вып. 2. – С. 86-104.
9. Соколов Э. В. Ортега-и-Гассет: искусство и массовая культура в XX веке / Э. В. Соколов. – М.: Наука, 2003. – 32 с.

Summary

Radzynyak T. Jose Ortega y Gasset about the Role of Science in the Modern Civilization. Spanish philosopher Jose Ortega y Gasset, who made a great impact on the development of European philosophy of the twentieth century, not only remains relevant over the last hundred years, but continues to unfold new parties. Today, when science is increasingly linked to global challenges and problems his ideas are important for creating adequate moral imperatives of science that would outline vector of its development, equally directed the vector of culture. This also applies to the person whose attitude to science is defined by its everyday social activities. The philosopher was convinced that it was important to spread humanistic understanding of science and technology among people - not only among scientists, who are obliged to take responsibility for the consequences of their activities in accordance with scientific ethos, but also among ordinary people, which, on the one hand, seek to improve the standard of living, while on the other hand, having sharply negative attitude to environmental pollution and other threats associated with the rapid spread, expansion of scientific and technological progress. Keywords: science, culture, education, technology, humanism, dehumanization of civilization.